

ных в процессе создания государства и на последствиях, которые нашли свое отражение в правовом поведении общества. Статья отражает непрерывную связь правовой культуры общества и правового поведения каждого отдельного гражданина Украины.

Ключевые слова: правовое поведение, общество, правосознание, правовая культура, деформация правосознания.

Summary

This article highlights the process of legal behavior of Ukrainian society as a whole and the individual in particular, in the context of building in Ukraine law. Author of this article also focuses on the mistakes made in the process of nation and the consequences of which found expression in the legal behavior of society. Article reflects the continuous communication of the legal culture of society and the legal conduct of each citizen of Ukraine.

Key words: legal behavior, society, justice, legal culture, deformation of justice.

Отримано 10.08.2012

В. М. ЗІНЧЕНКО

Віктор Михайлович Зінченко, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА

Питання функції права не можна вважати мало чи недостатньо вивченим у юридичній науці. Передусім слід згадати в цьому контексті, безумовно, праці В. Ф. Погорілка. Втім, ці явища соціальної дійсності можуть і повинні вивчатися під багатьма кутами зору, в різних аспектах та іпостасях. Так, цікавим є питання функцій права у зв'язку з формуванням та розвитком національних правових систем. У сучасній юридичній літературі зазначається, що при вивченні правової системи та права – її центрального елемента, нові якісні знання можна здобути, вивчаючи витоки, постулати, принципи та функції права.

Сучасна юридична наука визначає, що функції права – це основні напрями впливу права на суспільство, що відображає суттєві риси, властивості й ознаки права.

Слід зауважити, що питання про сутність права і його призначення в житті суспільства безпосередньо пов'язане з його функціями. В свою чергу, варто визнати, що саме правові функції відображають легітимність діючої влади, загальносоціальну спрямованість діяльності держави, оскільки право покликане забезпечувати інтереси всіх членів суспільства і кожного з них зокрема. Отже, право повинно бути найбільш ефективним соціальним регулятором, визначати можливість й обов'язкову поведінку в даному суспільстві.

У такий спосіб право справляє безпосередньо позитивний вплив на поведінку суб'єктів правовідносин та на систему суспільних відносин в цілому, а це, в свою чергу, відображають такі функції права, як регулятивна, охоронна, виховна, переконання, примусу та інші.

Як зазначають сучасні правознавці, право за своєю природою покликане в суспільстві увідповіднювати протилежні інтереси різних соціальних суб'єктів, сприяти вирішенню різних соціальних суперечностей, примушуючи сторони шукати компроміси, укладати угоди тощо¹.

Особливо важливою є превентивна, попереджувальна місія права. Правові норми містять санкції – саме завдяки їм ця місія значною мірою і здійснюється.

Оскільки суспільство, як соціологічна реальність, постає як структура нормативно встановленої та координованої поведінки, то заслугою та пріоритетом права є те, що воно не лише впорядковує й інтегрує суспільні дії, зберігаючи цілісність і усталеність суспільного організму, а й сприяє створенню узагальнених, міцних та стійких моделей поведінки. «Впровадження правового регулювання, пише Р. Циппеліус, – надає соціальній дійсності стабільності та особливої орієнтаційної впевненості. У плюралістичній боротьбі думок стосовно того, що є дійсно правильним і справедливим, правові норми пропонують надійні та гарантовані лінії поведінки»². Завдяки праву поведінка, що відхиляється від норми, утримується в жорстких межах санкцій, відновлюється регулятивний стан речей, що був порушений девіантною поведінкою, соціальні конфлікти позбавляються деструктивної сили, як врегульовані раціонально-договірним способом – так право здійснює свою суспільноформуючу та стабілізуючу функції. Ці функції здійснюються засобами адаптації до вимог держави, конкретних осіб, громадянського суспільства, досягнення конкретних цілей щодо зміцнення соціального порядку, збереження власної системної цілісності, захист основних нормативно-ціннісних принципів, моделей належного, ідеалів, що є довготерміновими – морально-правовими орієнтирами³.

У кожному правовому середовищі право виконує відповідні функції, проте їх «регулююча» або «охоронна» дія є різною в різних суспільствах та різних хронологічних межах. Тому право, як найбільш дієвий регулятор суспільних відносин, вирізнятиметься також своїм функціональним навантаженням, в якому домінує

ють або регулятивні, або охоронні властивості. Ефективність правового регулювання серед багатьох факторів не в останню чергу обумовлюватиметься результативністю правового впливу – правовими функціями⁴.

У науці поняття «функція» використовується в різних значеннях. Так, наприклад, у біології – це специфічна діяльність органу чи всього організму (функція печінки, жовчного міхура тощо). В інших науках функція – це напрям дії якої-небудь системи (наприклад у кібернетиці).

Таким чином, термін «функція» – досить багатомірний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур⁵. Це обумовлено специфікою пізнавальних завдань тих наук, в яких його використовують (математика, біологія, соціологія, юриспруденція). Однак у більшості випадків з функцією пов'язується спрямований вплив системи (структури, цілого) на певні сторони зовнішнього середовища.

В юридичній науці поняття «функція» характеризує соціальну роль держави і права. Майже віковий досвід активного використання поняття «функція права» сьогодні не дає змоги констатувати наявність єдиного погляду на цю проблему. Якщо синтезувати багаточисленні точки зору, то можна зробити висновок, що під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або його напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те та інше разом.

У цьому зв'язку слід акцентувати увагу на недоцільності ототожнення або протиставлення напрямів правового впливу соціальному призначенню права і навпаки. Розкриваючи зміст якої-небудь функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямками його впливу і навпаки – визначеність останніх призначенням права.

Що ж слід розуміти під соціальним призначенням права і правовим впливом?

Соціальне призначення права, як уже наголошувалось, визначається потребами суспільного розвитку, відповідно до яких створюються закони, спрямовані на закріплення певних відносин, їх регулювання чи охорону.

Напрямок впливу – найбільш суттєвий компонент функції права, він є свого роду відповіддю на потреби суспільного розвитку, результатом законодавчої політики, що концентрує ці потреби і трансформує їх у позитивне право.

Правовий вплив – категорія, що характеризує шляхи, форми і способи впливу права на суспільні відносини. Це реалізація правових принципів, настанов, заборон, приписів і норм в суспільному житті, діяльності держави, її органів, громадянських об'єднань та громадян. Правовий вплив – це не тільки нормативний, а й психологічний, ідеологічний вплив права на почуття, свідомість та дії людей.

До форм правового впливу відносять, наприклад, інформаційний і ціннісно-орієнтаційний вплив права.

Правове регулювання – це упорядкування суспільних відносин за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правових відносин, правових приписів тощо). Правове регулювання є однією з форм правового впливу і співвідноситься з останнім як частина і ціле⁶.

Існування різних форм правового впливу допомагає більш чітко розрізнити власне юридичний вплив права (правове регулювання) і неюридичний (інформаційний та орієнтаційний). Поняття «функція права» охоплює два види впливу.

Функція права – це прояв його іманентних, специфічних якостей. У функції акумулюються якості права, що випливають з його якісної самостійності як соціального феномена⁷. Отже, зазначимо:

1. Функція права обумовлена його сутністю і визначається призначенням у суспільстві. Водночас функція не є лише проявом іманентних якостей сутності, її не можна розглядати тільки як їх «проекцію». Не можна механічно зв'язувати функції і сутність права; функція права має певний ступінь незалежності.

2. Функція характеризує напрям необхідного впливу права на суспільні відносини, тобто такого впливу, без якого суспільство на даному етапі розвитку не може існувати (регулювання, охорона, закріплення певного виду суспільних відносин).

3. Функція виражає найбільш суттєві, головні риси права і спрямована на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на даному етапі його розвитку.

4. Функція права являє собою, як правило, напрям його активної дії. Тому однією з важливих її ознак є динамізм.

5. Постійність як необхідна ознака функції права характеризує стабільність, безперервність, досить тривалу її дію. Функція постійно властива праву, проте це не означає, що незмінними лишаються механізм і форми її здійснення, які змінюються і розвиваються відповідно до потреб практики.

Аналіз функцій права як єдиної цілісної системи дає змогу не просто згрупувати і упорядкувати знання про їх вивченні. Такий підхід допомагає глибше зрозуміти зміст кожної з функцій.

У реальному житті функції права не існують ізольовано одна від одної, вони тісно взаємопов'язані, тому жодну з функцій не можна досліджувати досить глибоко і повно без аналізу її взаємодії з іншими функціями, тобто без вивчення її в системі.

Система функцій права являє собою складне, багаторівневе утворення. Слід розрізнити функцію права як єдиного цілого та окремі функції цього цілого⁸.

Система функцій права безпосереднім чином пов'язана з системою права. Відповідно до елементів останньої можна виділити п'ять функцій права, що утворюють систему:

- Міжгалузеві (властиві двом чи більше, але не всім галузям права).
- Загальноправові (властиві всім галузям права).
- Галузеві (властиві одній галузі права).

- Правових інститутів (властиві конкретному інституту права).
- Норми права (властиві конкретному виду норм права).

Питання про співвідношення функцій права різних рівнів має важливе значення, оскільки структурним елементам системи права властиві функції, що мають певну специфіку, яка визначається відповідно предметом та методом правового регулювання даних елементів та їх призначенням в системі права. Та чи інша загальноправова функція може більшою чи меншою мірою конкретизуватися функціями більш низького рівня. Це залежить, по-перше, від характеру загальноправової функції і, по-друге, від призначення галузі, інституту, норми права та, відповідно, їх функцій.

Крім того, загальноправові функції права не можуть охопити все різноманіття конкретних форм і шляхів впливу права на суспільні відносини. Вони «деталізуються» в дії інших груп функцій. Це положення підтверджується диференціацією функцій права. Зазвичай при їх розгляді враховуються власне юридичні функції і соціальні. Однак при більш глибокому ступені диференціації виникає необхідність ввести в науковий обіг поняття підфункції чи неосновної функції права.

Поділ функцій права на основні та неосновні (підфункції) аналогічний диференціації основних і неосновних функцій держави та є наслідком багатогранного впливу права на суспільні відносини.

Аналіз правового впливу на суспільні відносини допомагає розрізнити основні функції права, тобто функції, властиві всім галузям, а також функції менш загального значення. Загальними функціями виступають регулятивна, охоронна, екологічна, виховна і політична. Так, політичний зміст, властивий всім галузям права, не має жодної галузі, яка не здійснює регулятивного чи виховного впливу на громадян.

Функції менш загального значення властиві лише деяким галузям права. Така, наприклад, компенсаційна функція цивільного, фінансового й трудового права.

Крім того, окремій галузі чи навіть інституту можуть бути притаманні окремі, суто специфічні функції (наприклад, карна для кримінального права). Співвідношення основних і галузевих функцій права має важливе значення, оскільки галузі права, як складові системи, мають функції, які порівняно з основними мають певну специфіку, що визначається предметом правового регулювання цієї галузі та її призначенням.

Аналіз основних функцій права не охоплює всього різноманіття конкретних форм і шляхів впливу права на суспільні відносини. Ця можливість надається лише при аналізі змісту галузевих функцій, якими конкретизуються основні.

Галузева функція права може конкретизувати основну більшою або меншою мірою. Це залежить, по-перше, від характеру основної функції і, по-друге, від призначення галузі права. Наприклад, функції кримінального права конкретизують охоронну функцію права більше, ніж функції трудового права.

Норми галузей права конкретизуються, спрямовуються на розв'язання соціальних завдань, на досягнення цілей не розрізнено, не самі по собі, а в силу їх інтеграції функціями, що здійснюються кожною галуззю права. Тому й досягається певний цілеспрямований правовий вплив. Функції надають галузям права специфічні риси, характерні особливості, що дають змогу відрізнити одну функцію від іншої.

Співвідношення основних і галузевих функцій права – це діалектичне співвідношення загального й особливого. Як загальне і особливе знаходиться між собою в нерозривному зв'язку, єдності, так і основні функції зв'язані з галузевими. Оскільки особливе завжди містить у собі елемент загального, функції окремих галузей права завжди в основному, суттєвому виражають зміст основних його функцій.

Однак основні функції не є простою сумою галузевих. Вони слугують нібито стержнем, що пронизує зміст галузевих функцій, але не вичерпує всіх їх можливостей. Як особливе неповно входить у загальне, так і функції окремих галузей не повністю входять в основні, тобто вид, число, характер галузевих функцій не завжди безпосередньо збігаються з кількістю і найменуванням основних функцій права.

Основні функції права – це найбільш загальні, найважливіші напрями його впливу на суспільні відносини. В них у концентрованій формі виражаються службова роль права, його класова сутність і соціальне призначення⁹.

Неосновні функції (підфункції) права охоплюють менш широку сферу впливу. Вони характерні не для всіх галузей права, а здебільшого входять в одну чи декілька основних функцій.

Таким чином, характеризуючими ознаками неосновної функції виступають: відсутність загальності стосовно всіх чи більшості галузей права; менш широке коло суспільних відносин (на які здійснюється правовий вплив); приналежність неосновної функції якій-небудь основній чи декільком основним функціям.

Поняття «неосновна» до деякої міри умовне, мета застосування цього визначення полягає в тому, щоб, з одного боку, виділити з великої кількості правових функцій найбільш суттєві, головні і більш загальні за змістом, а з іншої – відмітити інші (менш широкі, короткочасні, локальні тощо) функції, тобто такі, до яких не належать перераховані вище ознаки.

Водночас це не означає, що функції другого рівня є другорядними, випадковими. Мета такого поділу інша. Враховуючи системний аналіз, вважаємо за необхідне проаналізувати систему функцій, їх певну кількість, що є реальною в дійсності, де кожна функція відіграє різну роль у процесі цілеспрямованого функціонування права.

Слід враховувати також, що право – це збалансована система, функції якої справляють багатосторонній вплив на суспільні відносини. Ця урівноваженість (збалансованість) обумовлена превалюванням охоронної функції в кримінальному, адміністративному, кримінально-процесуальному праві і зменшенням її ролі в сімейному, трудовому, цивільному праві. Регулятивна ж функція більш властива останнім перерахованим га-

лузям, а в кримінальному праві вона виявлена значно менше. Такий розподіл соціального «навантаження» між галузями впливає із специфіки тих відносин, на які покликані впливати зазначені галузі права. Відносини рівності сторін, відсутність субординації в правах і обов'язках, характерні для цивільного права, не можуть регулюватися тими ж методами, що й кримінальні правові відносини.

Вчені-правознавці виділяють дві групи критеріїв, які покладені в основу диференціації загальноправових функцій: внутрішні (знаходяться в рамках самого права) і зовнішні (знаходяться за його межами)¹⁰.

Внутрішні функції (підстави) класифікації загальних функцій права впливають із системи права, способів його впливу на поведінку людей, особливостей форм реалізації.

Зазначимо, що нерозривний зв'язок функцій права з власно-правовою матерією обумовлює існування основних владно-юридичних функцій: регулятивної та охоронної. Регулятивна і охоронна функції іманентні праву, саме вони й характеризують право як специфічне якісно самостійне утворення. Більше того, можна сказати, що необхідність існування права як соціального явища полягає в необхідності здійснення ним цих функцій.

Зовнішнім об'єктивним критерієм класифікації функцій права слугують соціальні фактори.

Суспільство як надзвичайно складне ціле поділяється на певні сфери суспільних відносин. Важливу роль у їх регулюванні відіграють соціальні функції.

В самому загальному вигляді соціальні функції права можна визначити як напрями зворотнього правового впливу на відповідні сфери суспільного життя. Так, економічна функція являє собою правовий вплив на економічну сферу; політична – на політичну; виховна – на духовну.

Регулятивну і охоронну функції відносять до основних функцій права, а кількість неосновних функцій не є величиною постійною, вона може збільшуватися чи зменшуватися залежно від історичних обставин, актуальності чи неактуальності завдань, що розв'язуються, зміни масштабу правового впливу тощо. Серед неосновних соціальних функцій найбільш виразні економічна, інформаційна ті ін.

Відповідно система функцій права не є раз і назавжди даною та незмінною. Як тільки та чи інша сфера суспільного життя стає суттєвою, починає активно регулюватися нормами всіх (чи майже всіх) галузей права, правомірно поставити питання про існування відповідної його функції.

Дуже важливою, як уже зазначалося, юридичною функцією є правоохоронна. Необхідність в охороні суспільних відносин існувала завжди і буде існувати доти, доки буде існувати суспільство. Право, як відомо, існувало не завжди, але з моменту появи воно стає одним із найважливіших засобів охорони суспільних відносин. Даний прояв правового впливу і являє собою охоронну функцію.

Охоронна функція права – це обумовлений соціальним призначенням напрям правового впливу, спрямований на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних відносин, подолання явищ, сторонніх даному суспільству.

З визначення випливає, що право не тільки охороняє загально-позитивні, фундаментальні суспільні відносини, воно також спрямоване на подолання сторонніх конкретному суспільству відносин. Домінантним спрямуванням охоронної функції слід вважати не стільки викорінення небажаних явищ, скільки саме охорону тих відносин, які такої охорони потребують. Саме охороняючи ці відносини, право природно попереджує, карає дії, що порушують умови нормального розвитку і суперечать інтересам суспільства, держави та громадян.

Не слід сприймати охоронну функцію тільки у зв'язку із скоєним правопорушенням. Основне призначення даної функції полягає передусім у запобіганні порушенню норм права. Ефективність охоронної функції тим вища, чим більше суб'єктів права підкорилися приписам норм права. Саме факт встановлення заборони чи санкції справляє серйозний вплив на деяких осіб, спонукають їх утримуватися від скоєння караних вчинків. Це означає, що досягнута одна із цілей впливу права – охороняються певні суспільні відносини.

Специфіка охоронної функції права полягає в наступному:

По-перше, вона характеризує право як особливий спосіб впливу на поведінку людей, що виражається у впливі на їх свідомість погрозою санкцій, встановленням заборон і реалізацією юридичної відповідальності.

По-друге, вона інформує суб'єктів суспільних відносин про те, які соціальні цінності знаходяться під охороною засобами правових приписів.

По-третє, вона є показником політичного і культурного рівня суспільства, гуманних засад, що містяться в праві. Спосіб охорони дуже часто залежить від розвитку суспільства, від його політичної сутності.

¹ *Онiщенко Н. М.* Проблеми ефективності законодавства: сучасна доктрина та потреби практики / Н. М. Онiщенко // Судова апеляція. – 2006. – № 2 (3). – С. 10–15.

² *Циппеліус Р.* Філософія права / Р. Циппеліус / [пер. з нім. Є. М. Причепій]. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

³ *Алексеев С. С.* Лінія права: [монографія] / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2006. – 461 с.

⁴ *Онiщенко Н. М.* Проблеми поняття, сутності та природи права / Н. М. Онiщенко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 7–8.

⁵ *Онiщенко Н. М.* Правова система: проблеми теорії: [монографія] / Н. М. Онiщенко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 49.

⁶ *Комаров С. А.* Общая теория государства и права: [учебник] / С. А. Комаров. – [7-е изд.]. – СПб.: Питер, 2008. – С. 60–61.

⁷ *Матузов Н. И.* Теория государства и права [учебник] / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 155.

⁸ *Теория государства и права: [учебник] / [под ред. В. К. Бабаева]. – М.: Юристъ, 2005. – С. 255–258.*

⁹ Теория государства и права: [учебник] / [под ред. В. К. Бабаева]. – М.: Юристъ, 2005. – С. 258.

¹⁰ Радько Т. Н. Функции права / Т. Н. Радько, А. В. Толстик. – Нижний Новгород, 1995. – С. 2, 18.

Резюме

У статті розглядаються поняття, значення та сутність функцій права в контексті формування й розвитку національної правової системи. Підкреслюється, що разом із такими показниками, як витоки, постулати та принципи права, функції права мають першоосновне значення в регулюванні та охороні суспільних відносин.

Ключові слова: функція права, правовий вплив, правове регулювання, правоохоронна функція права, соціальне призначення функцій права.

Резюме

В статье рассматриваются понятие, значение и сущность функций права в контексте формирования и развития национальной правовой системы. Подчеркивается, что вместе с такими показателями, как истоки, постулаты и принципы права, функции права имеют первоосновное значения в регуляции и охране общественных отношений.

Ключевые слова: функция права, правовое влияние, правовая регуляция, правоохранительная функция права, социальное назначение функций права.

Summary

A concept, value and essence of functions of right, is examined in the article, in the context of forming and development of the national legal system. Underlined that together with such indexes as sources postulates and principles of right, functions of right, play fundamental principles of not value in adjusting and guard of public relations.

Key words: function of right, legal influence, legal adjusting, law-enforcement function of right, social setting of functions of right.

Отримано 18.07.2012

О. П. КАРМАНЮК

Олена Петрівна Карманюк, здобувач Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СУБ'ЄКТИВНІ ПРАВА І ЮРИДИЧНІ ОBOB'ЯЗКИ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ЗАКОННОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У дискусіях українських науковців тривалий час переважає тематика, пов'язана з правами людини і громадянина. Значно менше уваги приділяється юридичним обов'язкам. Така ситуація є наслідком міжнародних подій, зокрема, світових війн, геноциду, тоталітарних режимів. Останні вплинули на ставлення до обов'язків, обсяг яких для звичайних громадян постійно збільшувався. Виконання наявних обов'язків строго контролювалося державою, їх зміст змінювався рішенням партії, окремого диктатора і т.д. Все це зумовило негативне ставлення до обов'язків, оскільки вони сприймалися як тиск держави на громадян. Науковці більшості країн, політики, юристи, громадяни зосередилися на дослідженні питань про права людини і громадянина, механізмах їх реалізації. Обговорення ж питань щодо обов'язків асоціювалося з авторитарним або тоталітарним режимами.

Неналежне вивчення юридичних обов'язків, їх системного зв'язку з суб'єктивними правами призвело до того, що в країнах, де відбувається становлення демократичного режиму, виникла ситуація хаосу, безвідповідальності. Зокрема, в Україні втрачено цілісність правової системи, ефективне функціонування якої забезпечується режимом законності, правопорядком. Останній залежить від того, наскільки правильно створена система прав і обов'язків людини та громадянина. Право кожної людини чи громадянина забезпечується обов'язками інших осіб. Кожна людина (громадянин), яка прагне скористатися певним правом, має виконати певний обов'язок. Правопорядок забезпечується режимом законності, що дає можливість скористатися правами, сприяє виконанню обов'язків, а при порушенні прав чи невиконанні обов'язків він відновлює справедливість у вигляді компенсації для потерпілої сторони і покарання для порушника.

Питанням співвідношення прав і обов'язків присвячували свої публікації російські науковці, зокрема, С. Алексєєв, С. Бекбаєв, М. Матузов, А. Міцкевич, Р. Халфіна, Л. Явич. Деякі аспекти конституційних прав і обов'язків висвітлювали українські правознавці, такі як О. Білоскурська, Л. Летнянчин, В. Князєв. Окремо називати науковців, які вивчали права людини і громадянина, в даному контексті недоцільно, оскільки їх надзвичайно багато. У більшості українських наукових журналів, які вважаються фаховими з юридичних на-